

ROMEO I JULIJA U ŠENOINU PRIJEVODU

Cvijeta Pavlović

Nedvojbeno, kasna hrvatska romantika, uz specifične uvjete i naravno jaču slavensku orijentaciju radi stvaranja »narodne umjetnosti«, odabirala je za uzore književna ostvarenja koja su i u europskoj romantici vrijedila kao apsolutni autoriteti. Uzori kojima su se raznorodni pisci obraćali i u teorijskoj literaturi i u obaveznoj lektiri nekoliko desetljeća, ako ne i stoljeće, bili su zajednički. Sve nacionalne varijante književne romantike ponavljaju dva imena - William Shakespeare (1564-1616) i Pedro Calderón de la Barca (1600-1681). Uključujući se intenzivnije u zapadnoeuropske književne pokrete i mijene, hrvatski devetnaestostoljetni ogledi, rasprave i programi također rado navode ta dva književna i kazališna klasika, češće ipak ističući Shakespearea. Tako i August Šenoa (1838-1881), prvo ime hrvatske kasne romantike, gotovo da nije propuštao priliku da u svojim književnim ogledima upozori na djelo Williama Shakespearea ispred sviju, čak i ispred omiljenoga Schillera.

Divljenje Šenoino prema Shakespeareu otvara nekoliko neizbježnih pitanja, što su neophodni predgovor ovoj temi:

1. problem recepcije engleske književnosti u Hrvatskoj do Šenoa
2. (što se samo na prvi pogled može učiniti nebitnim) poznavanje engleskoga jezika u Hrvatskoj u XIX. stoljeću
3. mjesto koje Shakespeare zauzima u hrvatskoj književnosti do Šenoa

4. Šenoino poznavanje engleske književnosti i eventualno jezika

5. (za ovu temu najuže) Šenoino poznavanje Shakespeareova djela.

Pri tome je važno napomenuti da Šenoa nije bio prvi hrvatski pisac koji je upozoravao na vrijednosti Shakespeareova opusa, niti je prvi preveo neko Shakespeareovo djelo.

1

Moramo uzeti u obzir da u Britaniji tek u XVIII. stoljeću počinju Shakespearea slaviti kao prvoga engleskoga pjesnika. To znači ujedno i početak šekspirologije u Engleskoj: sakupljaju se biografski podaci o Shakespeareu, studiraju se njegovi tekstovi i djela se popraćuju komentarima. U to isto vrijeme počela su djela velikog dramatičara i pjesnika prodirati i u druge zemlje¹, pa su stigla i do Hrvatske, no najčešće posredno.

Hrvatska publika upoznala je Shakespearea preko njemačkih kazališnih izvedaba. U Njemačkoj se Shakespeare vrlo dugo prikazivao u preradbama, kojih je bilo vrlo mnogo. Te su preradbe kojiput nagrđivale Shakespeareova djela; u njima je ostalo vrlo malo od originala i njegove književne ljepote. One su preplavile njemačka i austrijska kazališta, pa su otuda prešle i u Hrvatsku, gdje su dugo bile jedini tekstovi za kazališne predstave.²

Tako se potkraj XVIII. stoljeća javljaju i u nas prvi dodiri s engleskom književnošću, najprije posredno, preko njemačkih prijevoda. Kao prva izvedba jedne Shakespeareove drame u nas spominje se jedan njemački kazališni komad, izveden 1785. godine, koji se po sadržaju može donekle povezati s *Ukroćenom goropadnicom*. Pokušaj da se prvom predstavom na hrvatskom proglasi hrvatski prijevod jedne njemačke preradbe, u čijem naslovu stoji da je napisana »nach Shakespeare« ostaje neuspješan, jer se po sadržaju ta drama ne može povezati ni s jednom Shakespeareovom dramom. Ostaje jedino pretpostavka da je strani autor dodao »nach Shakespeare« da bi svoje djelo bolje reklamirao.

Na početku XIX. stoljeća, nailazimo na prve direktne veze.³ Izvode se njemačke preradbe nekih Shakespeareovih drama, koje su mu nešto bliže po naslovu i sadržaju, iako još uvijek daleko od pravoga Shakespearea.⁴ Bitno je uočiti da je Shakespeare bio prvi pisac koji je u najranijim dodirima engleske i hrvatske književnosti postao poznat i prepoznatljiv hrvatskoj čitateljskoj i gledateljskoj publici.

Opat bistrički Ivan Krizmanić (1766-1852) jedan je od prvih književnika u Hrvatskoj koji je Shakespearea dobro poznao i njegova djela čitao u originalu. Engleski jezik i kultura do nas su dakle došli još u predromantičko doba. Krizmanić je, uz ostale jezike, znao i engleski, čitao knjige na tom jeziku i prevodio s engleskoga na hrvatski i njemački. Taj prvi anglofil ostavio je za sobom prijevode Miliona i Shakespearea. Ujedno je to bio prvi pokušaj prevođenja Shakespearea na hrvatski u pravom smislu riječi, i to u kajkavskom narječju, u rukopisu, znamenit zbog toga što je rađen po izvorniku. Krizmanićev rukopisni prijevod, prvi prijevod Shakespearea na hrvatski, odlomak je upravo tragedije *Romeo i Julija* (I, 4 - odlomak o »Queen Mab«), pod naslovom *Flundra Senje zrokujuča polag Šakspear...u horvatsko prenešena 1836*. Da Krizmanić nije dobro poznao engleski jezik, vjerojatno se ne bi bio dao na prevođenje velikog engleskog pjesnika, i to čak u stihu i prozi.⁵ Već dva njegova navoda o autoru tragedije dovoljno ukazuju na ugled koji je Shakespeare imao čim se kod nas pojavio. Krizmanić ga predstavlja kao »glasoviteg anglianskog pesnika« i »najglasovitejega dramatičkoga Pismenika«.

Međutim, Krizmanićev prijevod fragmenta *Romea i Julije*, poznatog Mercuzijeva govora o vilinskoj kraljici, međutim, nije kao prvo integralni prijevod Shakespearea, a potom, nije ni kazališni prijevod, već književni prepjev.⁶

U hrvatskoj romantici raste zanimanje za Shakespearea. Stanko Vraz (1810-1851) čitao ga je u izvorniku, Dimitrija Demeter (1811-1872) u Beču je usisao duh Shakespeareovih drama. U *Grobničko polje* unio je reminiscenciju na Shakespearea. Godine 1841. dotjeruje preradbu *Romea i Julije* za naše kazalište. No nije riječ o prijevodu pjesničkih djela. Ova varijanta *Romea i Julije* bila je zapravo originalna njemačka tragedija, koju je preveo Vasilije Jovanović, iako je ovu predstavu Demeter, a i hrvatska kazališna publika smatrala Shakespeareovom.

Shakespearea čitaju Antun Nemčić (1813-1849), Mirko Bogović (1816-1893), Janko Jurković (1827-1889), Imbro Tkalac (1824-1912), Velimir Gaj (1845-1902). Lavoslav Vukelić (1840-1879) u Beču »uz glotan krušac čita noć na noć Shakespearea« i prevodi ulomak *Kralja Leara*, a Antun Kazali (1815-1894), drugo veliko ime poslije Krizmanića, prevodi *Kralja Leara i Julija Cezara* po originalu. Ne smijemo zaboraviti da je to ujedno i doba kada se u Zagrebu prevode i daju u kazalištu velike količine njemačkih preradbi Shakespeareovih djela.⁷ Pjesnika se citira u najrazličitijim prigodama, njegovi se stihovi često uzimaju kao motto i na

hrvatskom i na engleskom: *Imen-dan*, Danica, 1849., br. 6 ima kao motto 3 stiha u originalu iz *Romea i Julije*.

Pedesetih godina o Shakespeareovim se djelima piše s još više poznavanja: analizira se sadržaj njegovih drama i uzimaju se kao primjer u člancima općenita sadržaja. Shakespeare se udomaćio u zagrebačkom kazalištu šezdesetih godina prošloga stoljeća, kad su se njegove drame izvodile redovito svake sezone. Njegovo je ime zastupano gotovo u svim godištima naših časopisa i novina druge polovine XIX. stoljeća.⁸

Posebno je zanimljivo kako Shakespearea doživljavaju teoretičari književnosti. U djelu *Kratko krasnoslovlje o pjesništvu* (Zagreb, 1852.), koje je sastavio prof. Ivan Macun u prvom, teoretskom dijelu citira Shakespearea kao jednoga od dramatičara koji se ne drže pravila o jedinstvu mjesta i vremena. Teorija je dakle bila svjesna nekih vrijednosti i kazališnih odlika koje su prevladale nakon Shakespearea. Pa ipak, upravo »mješoviti« oblik hrvatske drame, kao hibrid djelomičnoga poštivanja klasicističkih pravila i jedne drugačije, šekspirijanske dramaturgije, vladat će na hrvatskim pozornicama, usprkos ovakvim teorijskim promišljanjima, sve do pojave Vojnovićeva *Ekvinocija* (1895. godine). Hrvatski pisci XIX. stoljeća pisali su, kada su se htjeli vinuti u tzv. visoki stil, mahom dominantno romantičko-klasicističku dramu, koja je uključivala najčešće jednim dijelom šekspirijansku dramaturgiju.

2

Kada se kao kazališni kritičar i prevoditelj javlja August Šenoa, o Shakespeareu se u obrazovanim krugovima već dosta znalo. Tri glavna znanca iz engleske književnosti Šenoi su bili Scott, Byron i Shakespeare, od kojih je Shakespearea osobito cijenio. Postoji mogućnost da ga je čitao za vrijeme svoga studijskoga boravka u Češkoj, jer kaže: »Kod nas počelo se doduše prikazivat Shakespearea al svakako očekujemo od naše hrvatske Matice da će poput primjera Češke izdat sva djela britanskog velikana u vrsnom hrvatskom prijevodu.«⁹

To je autor kojemu Šenoa ne samo da ne nalazi zamjerke, nego ga stavlja na čelo uzora književnoga stvaralaštva: »Kome nije poznato ime slavnoga Britanca koj se spominje samo uz Omira i Dantea, dapače i pred njima? Tko nije čuo za toga božanskog velepjesnika komu se za potlašnjih vjekova nije rodio premac, i

jedva će se skoro roditi, kojega su besmrtna djela neiscrpivim izvorom nauka?« U svojim člancima¹⁰ naziva ga prvim dramatikom svijeta, prvim dramatikom sviju vjekova, silnim genijem, provodiljom zvijezdom svih dramatika, besmrtnim perom, narodnim pjesnikom, božanstvenim prvakom.

Šenoa poseže za Shakepeareom kao piscem kojega neizostavno treba uvesti u hrvatsku književnost. Njegova namjera bila je prevesti ga programski, pristupiti približavanju toga prvaka hrvatskoj čitateljskoj i gledateljskoj publici. Šenoine pobude bile su umjetničke naravi, a nekoliko im je uzroka. Hitnost posla bila je velika. Prvo stoga što se »ime Shakespeareovo po cijelom svijetu vjekuje«¹¹ - što je vanjski kriterij, diktiran drugdje već odavno uspostavljenim autoritetom. Zatim stoga što je Shakespeare narodan pjesnik:

»... a nam kažu naši estetici par excellence da moramo u kazalištu i u pjesničtvu slijediti kozmopolitizam. Dramatika, kao i sva literatura, imade jednu praktičku, al i uzvišenu svrhu. Ne piše se da stoje knjižnice pune dragocjeno vezanih knjiga, ne igra se da se općinstvo samo nasmije, da si prikrači čas; već zato da se uzgoji narod, da se u njegovo srce zasađuju plemenita čuvstva koja ga oduševljavaju, te pomiču naprijed civilizaciju; i upravo zato treba govoriti narodu po njegovu srcu, po njegovoj ćudi, buditi valja sve plemenite misli koje su s nemara zadrijemnule bile, sijati u njegovo srce onakovo sjeme što će i plodom uroditi. Do kozmopolitizma treba našoj hrvatskoj knjizi još hiljadu milja prevaliti, al ona može zato ipak raditi za civilizaciju svoga naroda, i po tom i čovječanstva, jer upravo posebno nastojanje za duševni napredak tvori onu divnu harmoniju čovječjega savršenstva, kao što se pojedini zvuci u akord, pojedine boje u sunčano svjetlo slažu.«¹²

a kazalište mora biti

»narodno i tijelom i dušom, (...) mora biti prema ćudi, misli i srcu hrvatskom. Ne treba nam tu spominjati ona svojstva koja i onako svako čestito kazalište imati mora, to jest da bude školom ćudorednosti, a ne smetište nečistih dosjetaka, da bude sjemeništem umjetnosti, a ne samo komedijaška kuća. Pri svem tom ne smije čovjek zaboraviti ni zabave, da se kazalište ne vrgne u drugi ekstrem, to jest da ne bude odviše suhoparno i hiperklasično. (...)«

Potom zato što je po Šenoinu mišljenju Shakespeare realist:

»Neka naša gospoda gledaju božanstvenoga Shakespearea: zar se taj genij ustegnuo crtati najgadniju opačinu, najvišu krepost, da sastavi vjernu sliku svega duševnoga svijeta?«¹³

i to realist do univerzalnosti:

»Njegova djela obuhvatiše sve strasti i osjećaje, Shakespeare predoči zrcalo ne samo svomu vijeku, kako Hamlet veli, već svim vjekovom, u njem vidimo čovječanstvo kakvo jest.«¹⁴

Razmišljajući o dramskom repertoaru hrvatskoga kazališta, Šenoa nudi program:

»Repertoar hrvatskoga kazališta mora (...) sastavljen biti razumno, mora biti u sklad svezan kao lijepa kita raznolika cvijeća koja i oku i duši godi; a ne kao puna košara smilja, koprive, ruže, zelja, bosiljka i šalate. Tragedija mora se mijenjati sa veselom igrom, izvorni komadi sa prijevodi - sve razmjerno;«¹⁵
»...danas za vrijeme dramske prostitucije i ludorije (...) ne ima boljeg ustuka od besmrtnih drama avonskoga labuda.«¹⁶

Shakespeare je od mladih dana bio Šenoina preokupacija i u praksi. Preveo je jedan Shakespeareov sonet (*Nauk mladoženji*) i dvije drame (*Mnogo vike ni za što*; *Romeo i Julija*) u cjelini. U netiskanoj ostavštini nalaze se dva odlomka iz *Kralja Leara* i iz *Sna Ivanjske noći* (*Ljetni san*). Šenin prijevod *Mnogo vike ni za što* izveden je u kazalištu 1868., a *Romeo i Julija* 1870. Obje su tiskane kao knjige: prva 1872., druga 1883. godine.

Prva Shakespeareova tragedija uopće prevedena na hrvatski, *Romeo i Julija*, privukla je dakle i Augusta Šenou. U razdoblju predromantizma i romantizma nastala su tako dva prijevoda ove tragedije:

1. Ivan Krizmanić preveo je s engleskoga godine 1836. odlomak tragedije pod naslovom *Flundra*.

2. August Šenoa prevodi *Romeo i Juliju* 1868. godine s njemačkoga, iz Vossove preradbe u Tieckovom izdanju, koja se odlikuje time što ne odstupa mnogo od originala. Predstava je premijerno izvedena 1870. godine, a Šenin prijevod poznat je u dva izdanja, iz 1883. godine, te drugoga izdanja (s. a.), vjerojatno oko 1895. godine.¹⁷

August Šenoa zaslužan je ovim prijevodom za prvu hrvatsku izvedbu Shakespeareova *Romea i Julije*. Često se navodilo da je praizvedbu u hrvatskom kazalištu ova tragedija doživjela 1841. (Demetrova preradba Weisseove drame) Potrebno je naglasiti da je Weisseova drama *Romeo i Julija* dugo vremena pogrešno smatrana njemačkom preradbom Shakespeareove tragedije, pa je datum njezine izvedbe u prijevodu Vasilija Jovanovića, koji je redigirao i kompletirao Dimitrija Demeter, uziman za prvu hrvatsku izvedbu Shakespearea. Riječ je međutim o drastično skraćenoj preradi potpuno samostalne građanske drame Christiana Felixa Weissea (1726-1804), koju sa Shakespeareom vezuju samo osnovni tematski motivi. Tekst te Weisseove drame preveo je bez naznake autora na srpski Vasilije Jovanović godine 1829., a Demeter ga je samo kroatizirao, možda i skratio, što ipak nije dovoljno za konstataciju da je Shakespeare 1841. godine prvi put progovorio hrvatski. Činjenica je, međutim, da je zagrebačka publika, sudeći po kritici, taj komad ipak prihvatila kao neuspjelu preradbu, točnije »travestiju« velike Shakespeareove tragedije, i jedino bismo je u tom smislu mogli uvrstiti u pregled sudbine Shakespearea u Hrvatskoj. To je dakle originalna drama njemačkoga pisca, koji se u predgovoru njemačkog originala odriče veze sa Shakespeareom i ukazuje na zajedničke talijanske izvore, drama napisana 1767. godine, koncipirana u skladu sa svim dramaturškim zahtjevima klasične građanske drame 18. stoljeća, a nastala na istu temu koju je obradio i Shakespeare.¹⁸

3

Prva izvedba Shakespeareova *Romea i Julije* bila je dakle tek godine 1870., kada je izvedena u Šenoinu prijevodu. Godine 1895. doživljava novu izvedbu u istom, Šenoinu prijevodu.

Šenoin prijevod vrijedan je iz najmanje šest razloga. Prvo, to je prvi cjeloviti prijevod ove tragedije na hrvatski. Drugo, to je prva hrvatska izvedba *Romea i Julije*. Treće, prijevod ostaje vrlo blizak izvorniku u odnosu na brojne onodobne neprepoznatljive preradbe Shakespeareovih tragedija na njemačkom i s njemačkoga jezika. Četvrto, Šenoin prijevod postao je prvi tiskani prijevod *Romea i Julije*. Peto, Šenoa prevodi pažljivo, izmjenjujući stih i prozu upravo onako kako to čini i Shakespeare (tj. prevoditelj na njemački jezik - Voss). Šesto, prevodeći u stihu, koristi se jampskim jedanaestercem kao stihom razmjernim »blank versu«. Takav

odabir prijevodnoga stiha to je zanimljiviji kada se zna da u isto vrijeme Šenoa prevodi i Racineovu *Fedru*¹⁹, no aleksandrince tu zamjenjuje desetercima, uvriježenim, tradicionalnim stihom visokoga tragičkog stila hrvatske devetnaestostoljetne drame.

Šenoa prevodi Romea i Juliju u uzorno dotjeranim jedanaestercima strukture 5+6. Mjestimice ih veže srokom, premda ne uvijek na istim mjestima na kojima to čini Shakespeare (Voss).

Radi očuvanja broja slogova ne nudi, na žalost, ništa novo. Osnovni su njegovi postupci dodavanje i izostavljanje.

- u svrhu dodavanja često rabi najjednostavnije rješenje - dodaje uzvike i uzdahe:

Officer: Clubs, bills and partisans,...

Ein Bürger: Spieß, Kolb' und Hellebart!

Gradjanin: Oj kije, balte, helebarde amo!

(I,1)

Prince: Rebellious subjects enemies to peace,

Fürst: Anführer gegen Staat und Bürgerruh,

Knez: Oj sluge buntovne, vi vrazi mira,

(I,1)

Romeo: She is too fair, too wise, wisely too fair,

Zu schön, zu weis' ist sie, zu weislich schön;

Ah, krasna je i mudra, mudro mila,

(I,1)

Romeo: It helps not, it prevails not, talk no more.

Nichts hilft sie, nichts vermag sie! Schwaz nicht mehr!

Oh, kaukavna je, ne govori o njoj!

(III, 3)

Voli gomilanje sinonima i svih oblika redundancija:

Samson: A dog of that house shall move me to stand:...

Ein Hund aus dem Haus reizt mich zum Standhalten.

Nek me samo pašće iz one kuće nadraži, da čvrsto stanem i
neuzmičem.

(I,1)

Kada želi zadržati većinu Shakespeareovih motiva i sintagmi, a kada ga u tome ograničava metrička određenost, od jednoga Shakespeareova stiha čini dva stiha u prijevodu:

Prince: Canker' d with peace, to part your canker' d hate.

Fürst: Voll Friedensrost, zu trennen rost' gen Haß.

Knez: U blagom miru davno zahrdjalo
Da smire opet hrdjavu vam mržnju.

(I,1)

Montague: As is the bud bit with an envious worm
Ere he can spread his sweet leaves to the air,
Or dedicate his beauty to the same.

Montague: Wie eine Knosp' im Kern zrenagt vom Wurm,
Eh sie kann breitne ihr süßduftend Blatt
Der Luft, und weihn der Sonn' ihr schön Gewächs.

Montek: Ko pupolj, što ga crve zavidniče
Raztoči prije, neg će mila perca
Raztvorit i ljepotom svojom milom
Pred suncem poklonit se.

(I,1)

Romeo: O she si rich in beauty, only poor

O sie ist reich an Schönheit; arm nur dort,

Ah, bogatom ju čini ljepota
I opet tek je uboga sirota,

(I,1)

No postoje i stihovi koje je Šenoa posve samostalno dodao, a da za to nema podloge u izvorniku (npr. stih o ljubavi, ponesen vlastitim nadahnućem):

Romeo: Being wex' d, a sea nourish' d with loving tears,
What is it else? A madness, most discreet,

Bedrängt, ein Meer von Liebesthränen voll.
Was ist sie sonst? Wahnsinn bei Sinneskraft,

A nevráćena - gorkih suza rieka
Strah, čežnja vječna, plima i osjeka!
Šta drugo jeste? Umna ludorija,
(I,2)

- na drugome mjestu pak mora, da bi ostao u granicama jednoga stiha izostaviti riječi i dijelove rečenice:

Montague: Thou villain Capulet, *hold me not*, let me go.

Montague: Du Schurke Kapulet! - *Die Hand weg!* laß mich gehn!

Montek: Gle hulje Kapuleta! Pustite me!

(I,1)

Prince: By thee *old* Capulet and Montague,

Fürst: Von dir, *Greis* Kapulet, une Montague,

Knez: Vas Kapuleti a i vas Monteki,

(I,1)

Prince: And made Verona' s *ancient* citizens,

Fürst: Verona' s *hochbetagter* Bürger selbst,

Knez: I ponukaše gradjane veronske,

(I,1)

Benvolio: Should be so *tyrannous and rough* in proof.

Sein muß so *grausam* in der Prob' *und rauh!*

Pa vjeruj u njeg, -on je *okrutnikom*.

(I,1)

Romeo: ...my fair Niece Rosaline, *Livia*,

Mein Nichtchen Rosalin', *und Livia*;

Moj liepa nećakinja Rozalinda.

(I,2)

Izostavlja i radi sažimanja, pa od tri Shakespeareova stiha čini dva stiha u prijevodu, jer procjenjuje da nije potrebno prevesti u cijelosti:

Romeo: Feather of lead, bright smoke, cold fire, sick health,
Still-waking sleep that is not what it is.

Bleischwing, Glanzdampf, kalte Glut, siech Heil!
Stets wacher Schlaf, der nicht ist, was er ist!

Ti svjetli dime! kreljuti olovna!
Ti hladni plamen! Priliko ti sebi:

(I,1)

Juliet: Hath Romeo slain himself? Say thou but ay,
And that bare vowel ay shall poyson more
Than the death darting eye of Cockatrice,
I am not I, if there be such an ay,
Or those eyes shut, that makes thee answer ay:
If he be slain say ay, or if not, no:

(III, 2, 45-50)

Hat Romeo sich entleibt? Sag' du nur Ja;
Und dieses Wörtlein Ja blitz schnellern Tod,
Als aus giftglüh'ndem Aug' ein Basilisk.
Verweht ist unser Ja, stürmt solch ein Ja!
Wenn todt er ist, sag' Ja! wenn nicht so, Nein!

Zar Romeo se ubi? Reci da! -
Je l' mrtav, reci: da! a nije l' reci: ne!

i/ili jer je prethodno negdje dodao stih, pa sažimanjem uspostavlja približnu ravnotežu:

Benvolio: Where underneath the grove of sycamore,
That westward rooteth from this City side:
So early walking did I see your son,

Dort in dem Hain vom wildem Feigenholz,
Der westwärts an der Stadt weirwurcherd grünt,
Sah ich so früh schon wandelnd euren Sohn.

Tu spazim sina vašega u gaju,
Na zapad gradu, gdje se mirno šeće.

(I,1)

Prevoditeljeve procjene na žalost nisu uvijek najbolje. Izostavljanje pojedinih dijelova stiha može škoditi smislu. Tako vrlo često nedostaje neka interpretativno važna nijansa, npr. Romeoovo iznenadno spoznanje, iznenađenje i zaprepaštenje:

Romeo: Where shall we dine? *O me!* what fray was here?
Wo speisen wir? - *O Schmerz!* - was Lerm's war heir?
Al gdje ć' mo ručat? Kakva tu bje kavga?

(I,1)

No dodavanje i izostavljanje su uobičajeni Šenoini postupci u prevođenju i onda kada nema metričkih zahtjeva. Česti su i u proznim dijelovima:

Gregory: To move is to stir, and to be valiant is to stand: *therefore if thou art moved, thou runn' st away.*

Gregori: Reizen heißt - aufregen, und tapfer sein - Stand halten. *Bist du also gereizt. So regst du dich davon.*

Grgur: Poticati znači pomicati, a junakom biti znači postojati i uztrajati.

(I,1)

Clown: But I am sent to find those persons

Der Bediente: Mich aber schickt man, die Personen herauszufinden.

(I,2)

Sam dodaje i didaskalije:

Samson (tiho Grguru):...

Grgur (tiho Samsonu):...

...

Grgur (tiho Samsonu):...

(I,1)

(Slugi)

(I,2)

ili postojeće proširuje, mijenja:

They fight - Sie fechten - Biju se. Benvolio pristupi i izbije obima mač iz ruku.

(I,1)

Enter Romeo alone. - Ein ofner Plaz an Kapulet's Garten. Romeo, allein - Blizu Kapuletova vrta. Romeo (izlazi.)

(II, 2)

Šenoa je pažljivo čitao Shakespearea, svjestan odgovornoga zadatka prevođenja autoriteta kojemu se čitava Europa divila. Kao savjestan prevoditelj preuzima gotovo sve izražajne postupke koje nalazi u pjesnika. Zanimljivo je da i inače često opkoračenje iz izvornika Šenoa vrlo rado koristi kao postupak i tamo gdje ga u izvorniku nema. Nepodudaranje granice stiha i granice rečenice često mu pomaže pri dodavanjima i izostavljanjima. No premda je u Šenoae opkoračenje češće nego u Shakespearea, to ne znači da Šenoa prenosi opkoračenje uvijek tamo gdje ga nalazi u izvorniku:

Benvolio: I drew to part them, in the instant came
The fiery Tybalt, with his sword prepar'd,

Ich zog, den Kampf zu trennen. Schnell erschien
Der jähe tybalt mit gezucktem Schwert;

Ja trgnem mač, da razmir taj umirim,
Al eto gordi pojavi se Tybalt.

(I,1)

Veće zamjerke Šenoinu prijevodu svode se na odabir pogrešnih izraza, što je ponekad posljedica nerazumijevanja, te na prejak utjecaj Šenoina autorskoga stila

na Shakespeareov tekst. Pogreške proizlaze iz nedovoljno pažnje posvećene izrazima koji ostaju neistančani, nedotjerani, te iz popuštanja pažnje prevoditelja, što dovodi do pogrešne interpretacije smisla, dakle svojevrskih »klizanja značenja«:

Gregory: ... draw thy tool, here comes of the house of Montagues.

Gregori: Zieh von Leder, da kommen zwei aus dem Hause des Montague's.

Grgur: Samo vuci ražanj. Eno dvojice Montekovaca. (»tool« = oružje, preveo s »ražanj«, jer se prethodno govorilo o bakalaru, što je Šenoa pogrešno doveo u vezu.)

(I,1)

Benvolio: Have you importun'd him by any means?

Montague: Both by myself and many other freinds,

Benvolio: Habt ihr mit Nachdruck ihm schon zugesezt?

Montague: Nicht nur ich selbst, auch mancher Freund mit mir.

Benvolio: Zar niste kako izpitat ga znali?

Montek: Ta niste l' vi i drugi prijatelji? (mijenja interpunkciju, a time i nijanse u izvođenju, što upućuje na pogrešno prevoditeljevo razumijevanje smisla. Upitna rečenica pogrešno uvedena i to ne samo zbog upitnog oblika, nego i posve pogrešno interpretirana. Trebala se odnositi na prethodnu upitnu rečenicu kao potvrdna rečenica.)

(I,1)

Netočnosti ne dovode uvijek do pogrešaka, ali uzrokuju izostanak važnih nijansi i detalja:

Benvolio: Till the Prince came, who parted either part.

Bis kam der Prinz, der schied jedeweden Theil.

Al dodje knez i svjetinu razčera.

(I,1)

Benvolio: And if you leave me so, you do me wrong.

Wenn ihr mich so verlaßt, kränkt ihr den Freund.

Jer krivo činiš, dieleći se tako.
(nedostaje smisao pogodbene rečenice)
(I,1)

Stilske pogreške posljedica su u ovome slučaju opće sklonosti hrvatske romantike propuštanju izraza i sintagmi podrijetlom iz usmene književnosti u sve literarne žanrove, pa su se i u kazalištu često mogli u jednom ozbiljnoj i uzvišenoj vrsti kao što je tragedija čuti izrazi »na narodnu«, pučke popularne sintagme, poslovice itd. S druge strane, Šenoa, snažna autorska specifičnost, ponegdje nije znao obuzdati vlastiti stil koji probija kroz Shakespeareov tekst i kao takav postaje lako uočljiv. Na sreću, stilske pogreške, izgleda, nisu smetale ondašnjoj publici:

Sampson: I mean, and we be in choler, we' ll draw.
Ich meine, gerathen wir in den Koller, wir ziehn.
A ja mislim, kad u nas živ plamen bukne, trgnut ćemo mače iz korice.
(I,1)

Sampson: I strike quickly being moved.
Ich schlag' hurtig zu, bin ich gereizt.
Kad me razdraže, ja ti sabljom i kres i tres!
(I,1)

Sampson: Nay as they dare, I will bite my thumb at them, wich is disgrace to them if they bear it.

Nein, wie man darf. Ich beiße meinen Daum gegen sie: ein Schimpf für sie, wenn sie es leiden.

Ne, kako smiju! Grizt ću pred njima svoj palac. Gledaju li to mirno, mraz im pada na obraz.

(I,1)

Benvolio: While we were interchanging thrusts and blows,
Indem wir Stöß' und Hiebe wechselten,
Dok takva sječa postajala tude.
(I,1)

Nurse: Well, sir
Amme: Gut, Herr
Dojilja: Evala, gospodine mladi!
(II,4)

Tybalt: That thou hast done me, therefore turn and draw.
Den du mir botest. Auf! kehr um, und zieh!
Der, na dvor sablju, pa se brani, hrdjo!
(III,1)

lady Capulet: Then weep no more, I' ll send to one in Mantua,
Gräfin Kapulet: So weine denn nicht mehr. Ich send' an wen
Kapuletova: Pa mani suze! Poslati ću koga
(III,5)

Montague: As is the bud with an envious worm
Wie eine Knosp' im Kern zernagt vom Wurm,
Ko pupolj što ga crve zavidniče
(narodni vokativ u službi nominativa)
(I,1)

Romeo: With Cupid's arrow, she hath Dian' s wit:
Selbst Amor Pfeil; sie hat Diana' s Sinn;
Od striele Ljelja, ko Diana živa
(uobičajena zamjena antičke slavenskom mitologijom)
(I,1)

Paris: For Venus smiles nor in a house of tears.
Nicht lächelt Venus im bethrängten Haus.
U tužnoj kući ne smieši se Lada,
(IV,1)

Capulet: Let two more summers wither in their pride,
Ere we may think her ripe to be a bride.
Laßt noch zwei Sommern welken Laub und Kraut,
Eh wir sie achten ausgereist zur Braut.

Kad jošte do dva veličajna ljeta
Ugleda kćerka moja, tada bit će
Prije nade naše - na udaju môma.
(I,1)

Benvolio: Take thou some new infection to thy eye
Von neuem Zauber sie dein Blick gezwängt;
Pa ako novu vatru gdje zapaziš,
(Šenoa je ovdje upotrijebio posve uobičajenu i metaforu za ljubav = vatru)
(I,1)

4

O Šenoa kao prevoditelju moglo bi se sada reći da se ovim uradkom dokazao kao pjesnik, a k tome i profesionalni kazališni radnik. Na nekim mjestima je suzdržan, a negdje pušta na volju vlastitoj pjesničkoj žici te unosi u rječnik niz za ono doba prihvaćenih poetizama i nadograđuje Shakespeareov stih. Sveukupno, prijevod je tečan i scenski razumljiv. Osjeća se da ga je radio čovjek koji je imao u vidu gledatelje za koje prevodi. Šenoa je maniristički izraz Shakespeareov posve prilagodio romantičarskom stilu sveukupnoga svoga prijevoda («sladki dah», «milje», «ljepote čari»), služeći se pjesničkim instrumentarijem svoje epohe i svojim vlastitim. Tako se počesto nazire Šenoa na štetu Shakespearea. Šenoa se u posao upustio u prvom redu vođen željom da hrvatskoj gledateljskoj a vjerojatno i čitateljskoj publici pruži prvi pjesnički²⁰ prepjev jedne Shakespeareove tragedije.²¹

Konačno, pažljivija usporedba engleskoga, njemačkoga i hrvatskoga teksta otkriva da njihov odnos nije u potpunosti onakav kakvim se do sada uvriježilo smatrati u povijesti književnosti. Rudolf Filipović tvrdi: »I Šenoa je, kao i njegovi preteče, prevodio Shakespearea s njemačkoga, iz Vossovih preradaba, koje se odlikuju time što ne odstupaju mnogo od originala.«²² Također i: »<August Šenoa nije znao engleski, ili ako je znao štogod o tome jeziku, čitati na engleskom nije mogao.«²³ A ipak, primjeri upućuju na neke dosada neotkrivene, ili barem nedovoljno razjašnjene veze. U nekim dijelovima Šenoa je bliži engleskom izvorniku, nego Vossovom prijevodu:

Gregory: Ay while you live, draw your neck out of collar.

Gregori: Nur, rath' ich, zieht ja das Koller nicht aus.

Grgur: Daj izvuci još za živa glavu iz kože.

(I,1)

Gregory: That shows thee a weak slave, for the weakest goes to the wall.

Gregori: Als Schwächling, an die Mauer gesteiht.

Grgur: Po tom se vidi, da si rob i kukavica! jer se slabiji na zid pritište.

(I,1)

Benvolio: See where he comes, so please you step aside,

Da kommt er her! Laßt, bitt' ich, uns allein.

Gle, tko to ide? Na stran podjte malo,

(I,1)

Paris: Younger than she, are happy mothers made.

Noch jüngre ja beglückten oft den Mann.

Već mladje, sretne, postale su majke.

(I,2)

Benvolio: For what I pray thee?

Wofür, mein Freund?

A zašto, molim?

(I,2)

Clown: I pray come and crush a cup of wine.

Bedienter: So bitt' ich, kommt, und bechert Wein mit uns.

Sluga: Molim vas dodjite, da skrhate boci vina vrat.

(I,2)

Ili, primjer nešto drugačijega karaktera: premda do jiljinu dulju repliku u 3. prizoru I. čina donosi u stihovima, kao i Voss, dok je u Shakespearea to proza, na drugome mjestu, na primjer razgovor Merkucija i Benvolia u 4. prizoru 2. čina Šenoa se, iako je taj dio kod Vossa u stihovima, odlučuje za prozu, kako stoji u izvorniku.

Velik dio prijevoda nastao je nesumnjivo prema njemačkom predlošku. Ako pak Šenoa uistinu nije znao čitati engleski, tada ovo maksimalno približavanje

Shakespeareovim riječima možemo tumačiti još jedino mogućnošću da je uz Vossov prijevod posjedovao neki drugi prijevod na njemačkom ili možda na nekom drugom (možda češkom) jeziku, koji bi bio još bliži izvorniku. Ako je ipak, premda skromno, znao engleski, Šenoa je možda na nekim mjestima mogao zaviriti i u izvorni tekst. Ovo pitanje ostaje otvoreno, kao poziv anglistima, germanistima i kroatistima da se pobliže pozabave *Romeom i Julijom* u Šenoinu prijevodu, prvom hrvatskom prijevodu koji se toliko približio Shakespeareovoj tragediji, i koji dokazuje Šenoinu prevoditeljsku ozbiljnost i zrelost.

BIBLIOGRAFIJA

1. Nikola Batušić: *Povijest hrvatskog kazališta*, Zagreb, Školska knjiga, 1978.
2. Rudolf Filipović: *Englesko-hrvatske književne veze*, Liber, Zagreb 1972.
3. Ivo Hergešić: *Shakespeare u Hrvatskoj*, Hrvatsko kolo, 2/1949, str. 505-528.
4. Nevenka Košutić-Brozović: *Hrvatsko dramsko prevoditeljstvo u međuratnom razdoblju*, u: *Dani Hvarskog kazališta: hrvatska dramska književnost i kazalište u međuratnim godinama*, Književni krug Split, 1982., str. 272-337.
5. Nevenka Košutić-Brozović: *O kazališnim prijevodima Shakespeareova »Romea i Julije«*, u: *Dani Hvarskog kazališta: stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, Književni krug Split, 1986., str. 184-209.
6. Nevenka Košutić-Brozović: *O problemu recepcije prve hrvatske predstave »Romea i Julije«*, u: *Književna smotra*, XXI (1988), br. 69-72., Hrvatsko filološko društvo, Zagreb., str. 25-31.
7. August Šenoa: *O hrvatskom kazalištu*, u: August Šenoa: *Sabrana djela*, IX, pr. Slavko Ježić, Znanje, Zagreb, 1964., str. 524-567.
8. August Šenoa: *William Shakespeare*, u: August Šenoa: *Sabrana djela*, pr. Slavko Ježić, knj. XI, Znanje, Zagreb, 1964. str. 238-245.

BILJEŠKE

- ¹ Rudolf Filipović: *Englesko-hrvatske književne veze*, Liber, Zagreb 1972., str. 84.
- ² Isto, str. 85.
- ³ Isto, str. 9.
- ⁴ Isto, str. 85.
- ⁵ Isto, str. 10-12, 88.
- ⁶ Nevenka Košutić-Brozović: *O kazališnim prijevodima Shakespeareova »Romea i Julije«*, Dani Hvarskog kazališta: stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta, Književni krug Split, 1986., str. 185.
- ⁷ Isto, 24-40.
- ⁸ Isto, str. 90-93.
- ⁹ August Šenoa: *Sabrana djela*, pr. Slavko Ježić, knj. XI, Znanje, Zagreb, 1964. str. 238-245.
- ¹⁰ August Šenoa: *William Shakespeare*, Vijenac, VIII, br 41., 42., 1876.; *O hrvatskom kazalištu*, Pozor, br. 242-245, 247, 250, 253, 254, 256; 1866.
- ¹¹ August Šenoa: *William Shakespeare*, Vijenac, VIII, br. 41.
- ¹² August Šenoa: *O hrvatskom kazalištu, I*, u: August Šenoa: *Sabrana djela*, IX, pr. Slavko Ježić, Znanje, Zagreb, 1964. str. 527-528.
- ¹³ August Šenoa: *O hrvatskom kazalištu, IV, Sabrana djela*, IX, str. 545.
- ¹⁴ August Šenoa: *William Shakespeare*, Vijenac VIII, br. 41.;42., 1876.
- ¹⁵ August Šenoa: *O hrvatskom kazalištu, IV*, str. 547.
- ¹⁶ August Šenoa: *William Shakespeare*, Vijenac VIII, 1876.
- ¹⁷ Nevenka Košutić-Brozović: *O kazališnim prijevodima Shakespeareova »Romea i Julije«*, Dani Hvarskog kazališta, str. 192.
- ¹⁸ Nevenka Košutić-Brozović: *O problemu recepcije prve hrvatske predstave »Romea i Julije«*, Književna smotra, XXI, (1988), br. 69-72, str. 25-31. ; *O kazališnim prijevodima Shakespeareova »Romea i Julije«*, Dani Hvarskog kazališta, Književni krug Split, 1986., str. 191.
- ¹⁹ *Glasonoša*, br. 16-21, Beč, 1865.; Šenin prijevod izveden je u kazalištu 1870. godine.
- ²⁰ Prijevodi Špire Domitrovića Kotoranina bili su daleko od takve kvalitete, što je i Šenoa često isticao, te u Domitrovićevim prijevodima nije nalazio vrijednosti. Domitrovićev prijevod njemačke verzije komedije *The Taming of the Shrew* (*Ljubav sve može ili Ukročena tverdokornica*, 1863.) ostaje zabilježen kao prvi cjeloviti prijevod Shakespearea na hrvatski, s isključivo povijesnom vrijednošću. - Više o tome: Rudolf Filipović: *Shakespeare u Hrvatskoj u XIX. stoljeću; Bibliografija: Shakespeare u Hrvatskoj*, u: *Englesko-hrvatske književne veze*, Liber, Zagreb, 1972.
- ²¹ Nevenka Košutić-Brozović: *O kazališnim prijevodima Shakespeareova »Romea i Julije«*, Dani Hvarskog kazališta, 1986.
- ²² Rudolf Filipović: *Englesko-hrvatske književne veze*, str. 93.
- ²³ Isto, str. 41.